

ХУДОЖНЄ МОДЕЛЮВАННЯ ТРАГЕДІЇ УКРАЇНСЬКОГО СЕЛЯНСТВА 1920–1930-х рр. У НОВЕЛІСТИЦІ З. ДОНЧУКА

Ленська С.В., д. філол. н., доцент

*Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка
вул. Остроградського, 2, м. Полтава, Україна*

svlenska@mail.ru

Стаття присвячена осмисленню специфіки художнього моделювання життя пореволюційного села як національної трагедії українства в еміграційній літературі ХХ ст. Розглядаються особливості образотворення та поетики низки маловідомих оповідань З. Дончука, які в неореалістичному дискурсі відбивають ті суспільно-політичні процеси, що докорінно змінили долю українського селянства після поразки національно-визвольних змагань та репрезентують антитоталітарну тематику літератури діаспори.

Ключові слова: еміграційна література, “розстріляне відродження”, оповідання, антитоталітарний дискурс, неореалізм.

ХУДОЖЕСТВЕННОЕ МОДЕЛИРОВАНИЕ ТРАГЕДИИ УКРАИНСКОГО КРЕСТЬЯНСТВА 1920–1930-х гг. В НОВЕЛЛИСТИКЕ З. ДОНЧУКА

Ленская С.В.

*Полтавский национальный педагогический университет имени В.Г. Короленко
ул. Остроградского, 2, г. Полтава, Украина*

Статья посвящена осмыслению специфики художественного моделирования жизни послереволюционного села как национальной трагедии украинства в эмиграционной литературе ХХ в. Рассматриваются особенности создания образов и поэтики ряда малоизвестных рассказов З. Дончука, которые в неореалистическом дискурсе отражают общественно-политические процессы, которые коренным образом изменили судьбу украинского крестьянства после поражения национально-освободительного движения и репрезентируют антитоталитарную тематику в литературе диаспори.

Ключевые слова: эмиграционная литература, “расстрелянное возрождение”, рассказ, антитоталитарный дискурс, неореализм.

ARTISTIC MODELLING OF THE TRAGEDY OF UKRAINIAN PEASANTRY OF 1920-1930' IN THE SHORT STORIES BY Z. DONCHUK

Lenska S.V.

*Poltava V.G. Korolenko National Pedagogical University
Ostrogradski str., 2, Poltava, Ukraine, 36000*

In Ukrainian literature theme of the post-revolutionary changes is not limited to the tragedy of the Holodomor, but includes many other aspects. This topic is very broad and relevant. An important place in its decision is occupied literary works by the writers from the diaspora.

In the article a scientific understanding of contextual and formal aspects of the examples of short stories, which dedicated the image of post-revolutionary changes in the life of the Ukrainian peasantry, provides by the talented emigration writer Zosim Donchuk.

In the story “He said the truth” demonstrative solemn meeting contrasts sharply with the true nature of the grain procurement – to deprive farmers cultivated crop. The main hero Tadey, awarded the Order, said the truth about the lies of power.

In the short story “The Last Easter in Poltava” tells about a robbery of Komsomol to farmers during Easter in the church. The priest and the people affected.

The short story “A Grandmother” permeated great tragedy because the old grandmother and her orphan granddaughter were died from the Christmas freeze at the threshold of the native house, where they kicked the representatives of authorities as ‘kulaks’.

The story "Over the river" tells us how a clever farmer escaped from farms through Zbruch deceived the guards and save a family from the Bolshevik paradise.

The collection "The Black Days" by Z. Donchuk reveals the dramatic and even tragedy pages of Ukrainians living in post-revolutionary days. In the article the short stories, as "He said the truth", "The Last Easter in Poltava", "A Grandmother", "Over the river", which realistically represented authentically spontaneous protest of the common man against the inhuman state system, was analyzed. Collections of short prose of Z. Donchuk "The Black Days" and "Over the River" created by the realist poetics and have openly accusatory orientation.

Key words: emigration literature, "Executed Renaissance", short story, anti-totalitarian discourse, neorealism.

У результаті революційних подій, що відбулися в перші три десятиліття ХХ ст., українське селянство замість обіцяної всіма політичними силами землі і можливості вільного господарювання на ній отримало нові форми експлуатації з боку більшовицької влади. Замість гучних обіцянок "нового, заможного і щасливого життя" партія більшовиків принесла населенню України продрозкладку і голод 1921 року, а потім, після запеклого опору політиці колективізації, проголошеної у "рік великого перелому" (1929), нищівний Голодомор 1932–1933 рр., число невідновних жертв якого, за різними підрахунками вчених, сягає від 3 до 6 мільйонів.

Упродовж радянської доби на теренах материкової України ці події не могли бути висвітлені ні в художній літературі, ані в науковому дискурсі, оскільки жорстка цензура та ідеологічний нагляд з боку уряду і каральних органів унеможлилювали створення правдивої картини трагедії. Натомість після закінчення Другої світової війни на Захід виїхали численні свідки тих соціально-економічних і політичних процесів, які утворили осередки української діаспори від Австралії до обох Америк, від Європи до Азії. Свідчення наших співвітчизників є цінним джерелом наукового пошуку для учених соціогуманітарних наук, зокрема для істориків, соціологів, демографів, а також літературознавців.

Значний внесок у створення наукового дискурсу теми Голодомору здійснили історики Л. Гриневич, Г. Капустян, С. Кульчицький, В. Марочко, В. Сергійчук та ін., літературознавці Т. Конончук, В. Мацько, Р. Мовчан, Л. Сенік, Н. Тимошук та ін. Однак тема пореволюційних змін не обмежується лише трагедією Голодомору, але включає велике розмаїття дрібніших тем і аспектів: проблему наймитства у 1920-ті роки (В. Штангей), соціальної захищеності різних верств населення (І. Андрієнко, І. Багрянний, О. Кобець, Г. Коцюба та ін.), зображення морального та соціального обличчя нових "господарів життя" (Г. Косинка, В. Домонтович, З. Дончук та ін.), соціальне розшарування селянства і конфлікти між різними суспільними групами (О. Копиленко, Г. Косинка, К. Поліщук, І. Сенченко), роль жінки в пореволюційну добу (Д. Гуменна, М. Проскуріна, В. Чередниченко) та багато інших. Ця тема дуже широка й актуальна, тож потребує детального вивчення на основі раніше приховуваних від широкої громадськості документів і фактів, а також вагоме місце в її вирішенні посідають літературні твори репресованих письменників та митців у діаспорі, які були учасниками або очевидцями зображених процесів та сказали своє правдиве слово про драматичні колізії першої третини ХХ ст.

Літературно-художнє зображення пореволюційної доби в Україні реалізувалося в різноманітних формах і жанрах: мемуаристиці (Г. Костюк, Д. Гуменна, А. Гак та ін.), у художній публіцистиці ("Як вимирало село Яреськи на Полтавщині" О. Кобця, "Два колоски" М. Лавренка та ін.), а також у низці творів прозових жанрів від новелістичної до романної форм.

Метою нашої розвідки є наукове осмислення змістового та формального аспектів зразків малої прози, присвячених зображенню пореволюційних змін у житті українського селянства, талановитого письменника в діаспорі З. Дончука.

Наукова рецепція їхньої творчості лише починається, зокрема деякі аспекти їхньої новелістики висвітлені у працях В. Біляйва [1], В. Мацька [4], С. Ленської [5], а також у низці довідкових та оглядових видань української діаспори [6; 7; 9]. Але художня спадщина письменника потребує подальшого наукового вивчення, тож у межах даної розвідки зупинимося на творах, які досі не були предметом спеціального літературознавчого дослідження.

Творчість З. Дончука (1903–1974) позначена відвертою антитоталітарною спрямованістю і включає збірки оповідань “Чорні дні” (1952), “Через річку” (1953), “Десята” (1968), а також повісті “Гнат Кіндратович” (1957), “Море по коліно” (1961), “Ясновидень Гері” (1965), “Шалом, Месіє!” (1974), низку романів, з-поміж яких вирізняються “Прірва” (1959), “Перша любов” (1962) і “Будинок 1313” (1964).

Збірка З. Дончука “Чорні дні” розкриває сповнені драматизму й навіть трагізму сторінки життя українства в пореволюційну добу. Відкриває збірку оповідання “Правду сказав”, у якому розгортається картина показового районного свята з нагоди хлібозаготівлі. Уже перші абзаци твору сатирично викривають старанно створену головою сільради атмосферу радості від трудових перемог: слова голови “так що, товариші, ми щасливі і багаті” різко дисонують із ремаркою оповідача про “голопузих дітей”, які були “дуже вже обдерті” [3, с. 8].

Напутня промова голови сільради перед відправкою на обласне свято шести підвід із “лишками” хліба є зразком панівної в суспільстві атмосфери обману і глумління над трудовою людиною: “... ми виконали перші в області хлібоздачу, засипали посівфонд, засипали страхфонд, так що засипали фураж для худоби, так що решту розподілили на трудовні, і, товариші, так що маємо рекордний в області трудовень, аж 375 грам, а ето більше, товариші, на 115 грам, чим прошлого года” [3, с. 7-8].

“Голосом” народу є образ наївної молодої селянки Одарки: “ – Чи наша держава справді така бідна, а Сталін голодний, щоб аж просив оце нашого злиденного хліба?” [3, с. 9].

Головним героєм оповідання є орденоносець Тадей, котрий отримав нагороду на сільськогосподарській виставці за рекордний урожай. Випадковий погляд секретаря облпарткома на золоту нагороду Тадея вирішив його подальшу долю: секретар передав доручення начальникові обласного ГПУ, аби на урочистому мітингу виступив селянин-орденоносець. І коли гепеушник переконував старого, що завдяки радіотрансляції його почує “весь світ” [3, с. 11], “Тадей ще раз обвів поглядом море очей, що дивилися на нього, і йому показалося, що всі вони благально просили його: не підкачай, скажи правду. Він кашлянув, зняв капелюха, і цілий сніп сивої чуприни розвіяв вітер, лівою рукою він протягнув по бороді і стиснув її кінець жужмом, а праву витягнув з капелюхом вперед, так як поруч із ним Ленін, і майже в самий мікрофон крикнув: – Гвалт! Рятуйте, хліб видирають!!! – опустил руку і відійшов назад” [3, с. 12].

Правда, сказана привселюдно, та ще й трансльована по радіо, лякає представників влади, тому реакція каральних органів була миттєвою: “Ззаду його шарпнув начальник ГПУ і потягнув за собою. Вони йшли поміж рядами людей і підвід, їм неслись гучні оплески і незмовкальне “ура”... дівчата кидали на них квіти і нагороджували усмішками” [3, с. 12]. Читач розуміє, що Тадей буде розстріляний негайно, його одинокий протест нічого не змінить (“Підводи рушили на елеватор” [3, с. 12]), але для письменника було важливо реалістично достовірно змалювати стихійний протест простої людини проти антигуманної державної системи.

В оповіданні “Останній Великдень на Полтавщині” З. Дончук розгортає реалістичну картину примусової колективізації в одному з тисяч українських сіл: “Багато можуть розповісти козаки про свою боротьбу з більшовизмом за волю козаку, починаючи

з 1917-го року, і навіть ще в 1930 році було повстання, але невдале, в жорстокий спосіб задавлене більшовиками. Ця невдача, що вирвала більше, як 300 найкращих з Перервинців на Сибір, остаточно пригнітила їх. <...> Поробили колгоспи, записалося з 900 господарств 20, решта з холодною впертістю мовчала і залишалася одноосібниками” [3, с. 39–40].

Тож влада знайшла спосіб придушити селянський спротив: під час Великодньої служби навесні 1933 року до церкви увірвався загін комсомольців, які виривали у людей хліб, а потім арештували майже всіх чоловіків і погнали до міста. “Комсомольці продовжували свій бенкет. Ламали іконостас, рвали ризи, тріщали рами, скло й образи під ногами, коругвами сміття на черевиках витирали, чашу на попільничку для комсомолу відклали, а чашечку Роман, секретар комсомолу, взяв на самогонку. Десь взялась і бензина, всі книжки, хрести, ікони, ризи та стихарі облили і запалили. <...> А церква журно хитала хрестами, банями в блакитній висоті і відвернулася від долини, від диких виродків на землі” [3, с. 43].

Ця моторошна картина глумління над святинями, з одного боку, реалістично розкриває звиродніння людських душ в атеїстичну добу, а з другого, метафорично демонструє перемогу деструктивно-хаотичних сил, сил Зла, над Добром і гуманністю.

З. Дончук засновує сюжети своїх творів на власних враженнях, конфлікти в його творах мають гострий філософський або морально-етичний зміст, тому викривальна сила правди сугестивно впливає на читацьке сприйняття. В оповіданнях “Сміх божевільної”, “Коли буде Україна?”, “Дід Василь” художньо моделюється задушлива атмосфера несправедливості, визиску, обману, що стали основними принципами у взаєминах між державою і простими громадянами. Письменник вдало добирає виразні деталі, які викривають ворожість тоталітарної системи до людини-трудівника.

Особливо пронизливим є оповідання З. Дончука “Бабуня”. Події розгортаються на Різдво, отже більш різко окреслюється антитеза між очікуванням різдвяного свята й загибеллю головних героїв голодної зими 1933 року. У розгорнутому монолозі старенької бабусі звучить гірка й моторошна правда про безмір горя, що принесла простому люду влада більшовиків: “Пригадалось мені, Марфуню, як твого батька на Сибір забирали. І тоді отака була заметіль, і так завивало у комині. Як сьогодні, пригадую, ніччю прийшли міліціонери, сказали, щоб зараз же йшов до сільради. Навіть кожуха не дали взяти, так і пішов, бідолаха, в свитині, а рано довідались, що його та ще інших трьох господарів повезли у місто” [3, с. 55].

Бабуся з малою сиротою Марфунькою живуть у крайній нужді, але їх все одно кличуть “куркульками”. Напередодні свят-вечора до них у хату прийшли комсомольці з розпорядженням негайно виселитися за несплату чергового податку. Ні благання старенької, ні плач дитини не допомогли – їх викинули з хати на сніг, а двері замкнули. Жорстокість влади виявляються у свідомому протиставленні рідних людей – дочці Юлі під загрозою виселення до Сибіру заборонено приймати в хату матір із племінницею. Першу ніч вигнанці провели у хліві, що асоціативно співвідноситься з біблійним сюжетом про народження Христа. Образ старенької бабусі підноситься до образу біблійних святих: вона невинно страждає, переживає гоніння з боку сильних світу і врешті решт гине. Розмова між бабусею й онучкою про те, чому Господь допускає такі речі, виводить приватну історію знищення “куркульки” на філософський рівень, оскільки йдеться про одвічну боротьбу добра і зла. В оповіданні З. Дончука зло перемагає: “Через тиждень робітники, що прийшли забирати солому “куркульську”, знайшли два трупи, що лежали обнявшись, напівзавіяні снігом, і образ Матері Божої, застромлений в снігу, що засяяв на сонці, нахилений над ними” [3, с. 62].

Різдва семантика підкреслює антигуманність того, що відбувається: беззахисних бабусю й онучку викидають на сніг, і вони замерзають біля порогу замкненої владою рідної хати; штучно розриваються родинні зв'язки; покара на смерть для головних героїв не зумовлена жодною їхньою провинною, тобто жорстокість влади нічим не мотивована. Відтак, на думку, З. Дончука, абсурдність і жорстокість є основними рисами тоталітарного режиму.

Один зі способів опору селянства нелюдській сутності більшовицької влади художньо моделюється в оповіданні “Через річку”, що було винесене в заголовок другої збірки письменника, яка вийшла 1953 року.

Головний герой Якихта, що живе на кордоні з Польщею, є втіленням кращих рис трудового селянства. У відповідь на сльози і протести жінки Оксани, яка не хоче відводити корову на спільний двір, він пояснює, що був змушений записатися в колгосп: “Треба робити те, що скажуть, бо коли будеш сперечатися, впрешся, як бик, то зламають роги, знищать, і станеться те, що сталося з Бебешком, Пантюком, Мовчаном та іншими, – тебе в Сибір відправлять, в шахті золото добувати, а корову й так заберуть. Їхня влада, їхня сила. Треба було сперечатися разом у сімнадцятому, а тепер пізно. Бач!.. Вся сарана присунула з матушки-Расеї, зачули молоді пагонки... <...> Присунула на нашу квітучу землю і гризе, поїдом нас усіх гризе, залучивши до спілки і нашу голоту, доморошену... Колгоспи організують, а чи знаєш ти, Оксано, навіщо вони їх організують? Це щоб не шукати в мільйонів індивідуалів золотої пшениці по коморах, бо там, гляди, ще селянин затаїть якийсь корець хліба, а в колгоспі тисячі невольників працюватимуть в одну комору, а “старший брат” прийде і загребушою рукою легесенько все загорне, а селянинові залишить на трудодні послід або дулю з маком. І посунуть тоді довгі ешелони з хлібом до Москви, хвоста нам показавши, а ми ще муситимемо проважати з прапорами, та квітами дорогу слати, он воно що...” [2, с. 8–9]. У цих словах простого селянина звучить гнівний викривальний голос усього українського селянства, яке потрапило в лещата нового визиску, та виражається авторська позиція.

Соціальний критицизм оповідання художньо моделюється в репліках головних персонажів та в розгортанні сюжету: Якихта був міцним і дбайливим господарем, тож тільки завдяки доброму ставленню до нього нового начальства дивом зміг уникнути розкуркулювання. Тож природній інстинкт самозбереження штовхнув його першим записатися в колгосп і “усупільнити” коней, корову, плуги та інше селянське добро. Покірний зовні, він виношував думку про порятунок родини і себе самого з небезпечної ситуації. Тож знайшов оригінальний вихід: однієї морозної зимової ночі він, обдуривши прикордонника, перевіз саньми через кордон із Польщею бочку, де ховалися дружина Оксана і маленький син.

Розгнівані прикордонники увірвалися в хату Якихти, але побачили тільки побиті горщики та великий портрет Сталіна на стіні з примальованою дулею. Вони спалили хату втікачів, а селянам заборонили навіть наблизитися до Збруча.

Різноманітні ситуації визиску проти селянства художньо розгортаються і в інших зразках малої прози письменника, зокрема, в оповіданні “Суд”. Письменник створює яскраві характери, сюжети творів засновані на реальних фактах. Обидві збірки малої прози З. Дончука створені засобами реалістичної поетики і мають відверто викривальну спрямованість.

Отже, новелістика майже забутого нині еміграційного письменника З. Дончука заслуговує на увагу науковців. Історико-літературознавче осягнення його художньої спадщини лише починається, тож тема дослідження має наукову перспективу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Біляїв В. “На неокраїнім крилі...” / В. Біляїв. – Донецьк : Східний видавничий дім, 2003. – 348 с.
2. Дончук З. Через річку / Зосим Дончук. – Буенос-Айрес : “Перемога”, 1953. – 158 с.
3. Дончук З. Чорні дні / Зосим Дончук. – Буенос-Айрес–Філядельфія : “Перемога”, 1952. – 140 с.
4. Ленська С. В. Українська мала проза 1920–1960-х рр.: на перетині жанру і стилю : [монографія] / С. В. Ленська. – Полтава : ПолтНТУ, 2014. – 656 с.
5. Мацько В. Пріоритетні жанрові модули в діаспорній прозі ХХ століття / В. Мацько // Мацько В. Українська еміграційна проза ХХ століття. – Хмельницький : ПП Дерепи І. Ж., 2009. — С. 117–275.
6. Овечко І. Любов, кохання й боротьба: Жмуток думок про З. Дончука і його “Першу любов” / І. Овечко // Овечко І. Вибрані поезії, нариси, оповідання, статті, рецензії. – Лос-Анджелес : Батурин, 1970. – С. 141–145.
7. Тарнавська М. Дончук Зосим / М. Тарнавська // Енциклопедія української діаспори / Гол. ред. В. Маркус, співред. Д. Маркус. – Нью-Йорк – Чикаго, 2009. – Кн. 1. – С. 245–246.
8. Українська діаспора: літературні постаті, твори, біобібліографічні відомості / Упорядк. В. А. Просалової. – Донецьк : Східний видавничий дім, 2012. – 516 с.
9. Zosym Donchuk // Ukraine a concide encyclopedia. 988–1988 /Edited by Halyna Petrenko [S. l. : s.n.]. — P. 158.

REFERENCES

1. Bilyayiv, V. (2003), “*Na neokrayanim kryli...*” [On the unedged wing], Skhidnyy vydavnychy dim, Donetsk, Ukraine.
2. Donchuk, Z. (1953), *Cherez richku* [Over the river], “Peremoha”, Buenos-Ayres, Argentina.
3. Donchuk, Z. (1952), *Chorni dni* [The Black Days], “Peremoha”, Buenos-Ayres – Filyadelfiya, Argentina – USA.
4. Lenska, S. (2014), *Ukrayins'ka mala proza 1920–1960-kh rr.: na peretyni zhanru i stylyu* [The Ukrainian short stories: at the intersection of style and genre], [monohrafiya], PoltNTU, Poltava, Ukraine.
5. Mats'ko, V. (2009), *Priorytetni zhanrovi modusy v diasporniy prozi XX stolittya* [The Priority modes genre in the diaspora prose of the twentieth century], *Ukrayins'ka emihratsiyana proza XX stolittya*, PP Derepa I., Khmel'nyts'kyu, pp. 117–275.
6. Ovechko, I. (1970), *Lyubov, kokhannya y borot'ba: Zhmutok dumok pro Z. Donchuka i yoho “Pershu lyubov”* [Love, love and struggle: bunch of the the views about Zosym Donchuk and him “The First love”], *Vybrani poeziyi, narisy, opovidannya, statti, retsenziyi*, Baturyn, Los-Andzheles, pp. 141–145.
7. Tarnavs'ka, M. (2009), *Donchuk Zosym, Entsyklopediya ukrayins'koyi diyaspori* / Hol. red. V. Markus', spivred. D. Markus', New-York — Chykago, Kn. 1, pp. 245–246.
8. *Ukrayins'ka diaspora: literaturni postati, tvory, biobibliohrafichni vidomosti (2012)* [Ukrainian Diaspora: literary figures, writings, bibliographic information], by V. Prosalova, Skhidnyy vydavnychy dim, Donetsk, Ukraine.
9. Zosym Donchuk (s.n), *Ukraine a concide encyclopedia. 988–1988*, Edited by H. Petrenko, p. 158.